

УДК 349. 422, 2 (477)

Гафурова О. В.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВА ЧЛЕНСТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ КООПЕРАТИВІ

Статтю присвячено одному з основних інститутів аграрного права - праву членства в сільськогосподарських кооперативах. Особливу увагу приділено розкриттю основних властивостей права членства, таких як загальність, рівноправність усіх членів кооперативу, особистий (індивідуальний) характер, добровільність, постійність, економічний (майновий) характер.

Інститут права членства є однією з найважливіших рис, яка відрізняє сільськогосподарські кооперативи від інших організаційно-правових форм сільськогосподарського виробництва.

Право членства відіграє організаційну роль в утворенні кооперативів, на ньому ґрунтується вся їх подальша діяльність. Крім того, на підставі членства формується колектив кооперативу, який в особі загальних зборів вирішує основні питання його діяльності і є його повноправним господарем.

«Право членства в кооперативі надає громадянину юридичну можливість задовольнити свої

матеріальні, культурно-побутові потреби та інтереси, заради чого він став його членом, а також стати суб'єктом організаційно-правових, управлінських, майнових, соціальних та інших громадських відносин між ним (громадянином) і кооперативом» [7, с. 91].

У науковій літературі право членства розглядалось насамперед як право об'єктивне [7, с. 91];

Так, В. В. Янчук визначає право членства як «сукупність правових норм законів і підзаконних внутрішніх локальних правових актів, якими встановлено певні правила щодо порядку та

умов вступу громадян до сільгосп підприємства кооперативного типу, юридичного оформлення цього факту, виникнення статутних прав та обов'язків у цих громадян-членів, а також правила щодо припинення перебування громадян у складі членів кооперативного типу сільськогосподарських підприємств» [1, с. 111].

Але необхідно також звернути увагу і на суб'єктивне значення цього поняття.

Взагалі, суб'єктивне право - це передбачена (чи не заборонена) законом чи іншим нормативно-правовим актом можливість особи володіти майновим чи немайновим благом, діяти у певній ситуації способом, який встановлено правовою нормою, чи утриматися від здійснення відповідної дії [18, с. 342].

Виходячи з вищесказаного, право членства можна визначити як урегульовану нормами права можливість особи утворювати кооператив чи вступати до вже діючого, перебувати в кооперативі (відповідно набувати права і мати обов'язки) та припиняти юридичний зв'язок з ним.

Право членства характеризується такими основними рисами: 1) воно є загальним правом, охоплює всіх без винятку громадян України; 2) є рівним правом для всіх громадян незалежно від статі, раси, національності; 3) є особистим правом; 4) добровільним; 5) має економічний характер.

Для розкриття першої риси необхідно звернутись до Конституції України, СТ. 36 якої гарантує всім громадянам України право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Крім того, СТ. 42 Конституції України передбачено, що кожний має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

У радянській юридичній літературі зазначалося, що «суб'єктом членства в колгоспі поряд з радянськими громадянами можуть бути іноземці та особи без громадянства, які проживають у даний час на території СРСР» [2, с. 9]. їх право на вступ до колгоспу цілком правомірно пов'язувалося з володінням ними загальною цивільною правоздатністю нарівні з громадянами СРСР (СТ. 562, 563 ЦК РСФСР) [9, с. 8].

Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено, що створювати сільськогосподарські кооперативи можуть тільки громадяни України чи юридичні особи, зареєстровані в Україні (п. 2 СТ. 5). Але залишається невирішеним питання щодо членства осіб без

громадянства (апатридів), з подвійним громадянством (біпатридів), іноземних громадян та юридичних осіб.

Деякі автори пояснюють таке застереження в законі тим, що «суб'єктами права на земельний пай можуть бути тільки громадяни України» [17, с. 72].

Таке пояснення можна прийняти, якщо вважати, що для вступу в сільськогосподарський кооператив в обов'язковому порядку необхідно внести земельну ділянку (як складову пайового внеску). Але законом допускається внесення паю майном, у тому числі грошима, майновими правами чи земельною ділянкою (СТ. 1). Таким чином, можна припустити, що не має значення, в якому вигляді він робиться. Облік паїв здійснюється у вартісному виразі і становить визначену суму, яка однакова для всіх членів кооперативу. Тому в статутах кооперативів доцільно вказувати, чи є обов'язковим пайовий внесок у вигляді земельної ділянки, і якщо ні, то підстав для відмови зазначеним категоріям осіб у прийнятті до членів кооперативу не повинно бути.

Щодо біпатридів, то можна підтримати думку російських вчених «надати таким особам можливість бути членами виробничих сільськогосподарських кооперативів у тому випадку, якщо одне громадянство в них російське і вони постійно проживають на території Російської Федерації» [4, с. 156].

Принцип рівності виражається через рівність прав та обов'язків для всіх членів кооперативів, рівну майнову відповідальність, яку вони несуть за зобов'язаннями кооперативу, незалежно від статі, раси, національності, а також віку.

Але треба зазначити, що необхідною умовою для вступу в члени кооперативу є досягнення особою 16-річного віку. Саме в цьому віці громадяни можуть реалізувати своє право на членство в кооперативі, набувати прав, передбачених для членів кооперативу, та виконувати покладені на них обов'язки [12, с. 17], а також нести відповідальність у визначеному порядку за шкоду, завдану майну кооперативу у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням своїх обов'язків [13, с. 15].

Такій особі має сповнитись 16 років на момент розгляду її заяви загальними зборами. Але відповідно до СТ. 188 Кодексу законів про працю України, як виняток, за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть прийматись на роботу особи, які досягають 15 років. З ними укладається трудовий договір, а після досягнення 16-річного віку при їх волевиявленні про

вступ до кооперативу такі працівники можуть бути прийняті в його члени.

Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлюється тільки початковий вік особи, яка вступає до кооперативу, і не передбачається ніяких інших вікових обмежень.

У радянській юридичній науці відмова у прийнятті до членів колгоспу з мотивів досягнення громадянином похилого або пенсійного віку вважалась незаконною [12, с. 18; 6, с. 92; 9, с. 7]. І сьогодні при вирішенні питання про прийняття до кооперативу таких категорій осіб єдину роль повинна відігравати наявність відповідної для них роботи [3, с. 72].

Крім того, принцип рівності виражається через рівні права у прийнятті рішень за правилом «один член кооперативу - один голос», що є одним з основних принципів діяльності кооперативів узагалі (СТ. 3).

Проте не можна погодитися з професором І. О. Середою в тому, що принцип рівності стосується освіти і кваліфікації претендентів на вступ до кооперативу [15, с. 6]. Вважаю цілком правомірною практику відмови у прийнятті до кооперативу, якщо в ньому вже є кваліфіковані робітники чи працівники з вищою освітою з певної спеціальності.

Право на членство в кооперативі «має особистий, індивідуальний характер, воно є невід'ємним від особи і не може бути передане іншим громадянам» [14, с. 11], а також не переходить до спадкоємців.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачає, що вступ до кооперативу здійснюється на підставі власноручно написаної заяви (п. 1 СТ. 9). Тому практику прийому громадян без подання правлінню кооперативу заяви або подання однієї заяви, підписаної членами родини, необхідно вважати неправомірною.

У радянській юридичній науці вважалося, що особистий характер членства виражається в праві на членство тільки в одному кооперативі [2, с. 8]. Але Законом СРСР «Про кооперацію в СРСР» було передбачено, що громадянин міг одночасно бути членом виробничого і споживчого кооперативів. Член виробничого кооперативу, який є для нього постійним місцем роботи, у вільний час може брати участь на правах членства в іншому виробничому кооперативі (п. 2 СТ. 12).

Закон РФ «Про сільськогосподарську кооперацію» пішов у цьому напрямку ще далі, передбачивши, що громадяни та юридичні особи можуть бути членами кількох кооперативів, якщо

інше не передбачено статутами даних кооперативів (п. 4 СТ. 13). Хоча в статті не уточнюється, в яких саме кооперативах, але можна припускати, що мова йде насамперед про споживчі кооперативи [3, с. 73].

Що стосується виробничих кооперативів, то можливість для участі в кількох кооперативах теж існує. Особливо це стосується окремих спеціалістів (ветеринарів, зоотехніків, агрономів).

Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлено можливість членства в кількох обслуговуючих кооперативах, різних за напрямками діяльності (п. 3 СТ. 8). Оскільки виробничі кооперативи взагалі не згадуються, то не буде протизаконною практика вирішення цього питання самими кооперативами шляхом внесення відповідних записів до їх статутів.

Таким чином, особистий характер членства повинен виражатися в особистій трудовій участі його членів (для виробничих кооперативів), а не в забороні на участь у кількох кооперативах одночасно.

Право членства в кооперативі є добровільним, тобто жоден з органів державного управління або громадської організації чи будь-яка посадова особа не має права примусити громадянина стати членом кооперативу. Вступ до кооперативу одного з членів сім'ї не веде до автоматичного членства в ньому інших представників родини. Кожний громадянин на власний розсуд вирішує питання про вступ до кооперативу чи про вихід з нього. Бажання кожного, хто вступає до кооперативу, знаходить свій вираз у його заяві на ім'я найвищого органу управління кооперативу — загальних зборів.

Правління зобов'язане прийняти і зареєструвати заяву. Воно не може відмовити громадянину в її прийнятті. Терміну розгляду заяви правлінням кооперативу в законі не встановлено. Таким чином, можна припустити, що це питання повинно бути врегульоване статутами кожного окремого кооперативу.

Правління кооперативу може рекомендувати загальним зборам прийняти громадянина в кооператив або відмовити йому в цьому. Який же статус має особа, котра подала заяву про прийняття в члени кооперативу, до рішення загальних зборів? У науковій літературі це питання є дискусійним.

Так, деякі вчені пропонують вважати моментом виникнення членства винесення рішення щодо прийому громадянина в члени кооперативу загальними зборами, а трудовий стаж рахувати з моменту початку роботи [2, с. 11].

Вважаю за потрібне відобразити це питання в законі. Момент виникнення членства повинен бути для всіх кооперативів однаковим, адже з ним пов'язується виникнення членських правовідносин, а отже, відповідних прав і обов'язків у членів кооперативу. Тому, на мій погляд, не можна вважати правильною практику, коли в протоколі загальних зборів зазначається, з якого саме моменту (чи то з часу, коли правління рекомендувало його прийняти до кооперативу, чи з часу, коли дана особа фактично брала участь в його роботі) заявник стає членом кооперативу [12, с. 12].

Не можна визнавати також правильною практику тих кооперативів, в яких момент виникнення членських правовідносин визначається датою подання заяви. Такі записи в протоколі загальних зборів не відповідають правовій природі членських правовідносин¹.

Все-таки остаточне вирішення питання про прийняття до членів кооперативу належить до компетенції загальних зборів (п. 2 СТ. 9).

Прийняття в члени кооперативу проводиться загальними зборами за поданням правління. Порядок прийняття такого рішення та його схвалення визначається статутом кооперативу (п. 2 СТ. 9).

Необхідність обов'язкової присутності особи, яка подала заяву, на таких зборах законом не обумовлюється. Але можна припустити, що така участь бажана і повинна бути передбачена законом. Даний порядок забезпечує всебічність та об'єктивність у вирішенні цього питання.

Якщо загальні збори задовольняють прохання громадянина, то затверджується постанова про прийняття до членів кооперативу, що відображається в протоколі загальних зборів. З цього моменту особа стає повноправним членом кооперативу.

Таким чином, щоб стати членом кооперативу, громадянин у встановленому порядку повинні бути прийнятими у кооператив. Дотримання вищезазначеного порядку запобігає автоматичності членства.

Як правило, правління кооперативу вирішує рекомендувати загальним зборам прийняти заявника до його членів. Чинне законодавство не містить підстав і не визначає мотивів, з яких воно могло б відмовити в прийнятті заяви особі, яка виявила бажання стати членом кооперативу. Якщо правління кооперативу вважає, що така особа не варта бути його членом, воно зобов'я-

зане викласти свої аргументи і пропозиції загальним зборам, їх рішення повинно бути мотивованим, і про нього необхідно сповістити заявника у письмовій формі. Таким чином, прийняття або відмова у прийнятті до кооперативу не є довільним актом загальних зборів [12, с. 19].

Згідно зі СТ. 55 Конституції України заявник має право звернутися до суду і оскаржити відмову у прийнятті до членів кооперативу. Але законодавство про кооперацію не передбачає, що рішення про визнання судом відмови прийняття в кооператив немотивованим та необгрунтованим може бути підставою для прийняття в кооператив «за рішенням суду» [3, с. 80].

Крім того, кожний член кооперативу має право безперешкодно з нього вийти, звернувшись у будь-який час з відповідною заявою.

Закон не передбачає спеціального переліку підстав, за яких член кооперативу має право звертатись із заявою про вихід з кооперативу. Вихід з кооперативу - це особиста справа громадянина, і його причини він не повинен пояснювати.

Вважаю, що член кооперативу має право вимагати, щоб його заява була розглянута правлінням у 2-місячний термін у порядку, передбаченому СТ. 38 Кодексу законів про працю України.

Слід відзначити, що ні правління, ні загальні збори не мають права відмовити члену кооперативу у виході з нього. Бо таке рішення не тільки порушує принцип добровільного вступу і безперешкодного виходу з кооперативу, а й законодавство про працю.

Крім того, застосовується принцип двостороннього волевиявлення при набутті права членства [2, с. 7]. Цей принцип означає, що, з одного боку, волевиявлення особи є необхідною умовою виникнення членства в кооперативі, а з іншого - що кооператив, як самостійна юридична особа і самостійний суб'єкт господарювання, сам вирішує питання про прийняття в члени кооперативу кожної окремої особи, яка подала заяву про вступ до нього.

«З розширенням ринку праці виникає потреба уважнішого підходу до питання, кого ж саме, якої сумлінності та рівня кваліфікації приймають до членів кооперативу» [1, с. 116]. Тому кооператив повинен мати право відмовити особі у членстві на підставі визначених у його статуті причин. Крім того, «у статутах виробничих кооперативів повинна існувати можливість припинення на деякий час прийняття нових членів до

¹ Примірний статут. Науково-практичний коментар. - С. 19.

кооперативу. Це може бути пов'язано, наприклад, з неможливістю розширити виробництво» [17, с. 73].

У літературі існує точка зору, що «з прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» з'являється поєднання ще третього волевиявлення сторони внесення членом вступного внеску, паю та додаткового паю, а асоційованим членом - внесення тільки пайового внеску у створення та розвиток кооперативу» [1, с. 116]. Але в цьому твердженні є кілька недоречностей. По-перше, не можна говорити про «третє волевиявлення сторони», оскільки його немає. Є волевиявлення особи, яка бажає стати членом кооперативу, і воля його вищого органу самоврядування щодо необхідності і можливостей прийняття нового члена.

По-друге, здійснення зазначених видів внесків відображає економічну участь членів кооперативу, що є одним з міжнародних принципів кооперації [7, с. 299].

Маючи рівні права при формуванні фондів, члени кооперативу отримують відповідно і рівні права в контролі над капіталом свого кооперативу. Здійснення вступного внеску гарантує стабільну роботу кооперативу, а пайового - майнові права його членів (нарахування часток доходу на паї, право виходу з кооперативу з майновим внеском тощо).

Виходячи з вищесказаного, можна говорити про таку важливу рису членства, як його економічний характер.

Утім слід зазначити, що розмір цих внесків повинен бути помірним, для надання можливості якомога більшому колу осіб ставати членами кооперативу.

Крім того, статuti кооперативів можуть містити, наприклад, ряд пільг для осіб, які одержують державну допомогу, пенсію або стипендію тощо. Також у них може бути передбачене поступове внесення всієї суми пайового внеску.

У радянському колгоспному праві при характеристиці права членства звертали увагу на принцип безперервності (чи збереження членства у визначених випадках) [14, с. 11; 2, с. 8; 5, с. 7; 12, с. 32-34]. Так, членство зберігалось за особами, які тимчасово вибували з колгоспу у випадках:

проходження дійсної строкової військової служби;

обрання на виборні посади в партійні, радянські, громадські і кооперативні організації;

вступу на навчання з відривом від виробництва;

направлення на роботу в інші колгоспи, в міжгосподарські підприємства і організації, в промисловість або інші галузі народного господарства на строк, установлений правлінням колгоспу.

Членство зберігалось також за колгоспниками, які припиняли роботу за віком або по інвалідності (10, п. 6; 11, п. 6).

Таким чином, тимчасове вибуття з колгоспу спричиняло припинення певних відносин (наприклад, трудових), але членство зберігалось.

Це, в свою чергу, означало, що колгоспник продовжував користуватися всіма правами, гарантованими для членів колгоспу [14, с. 11]. І тільки з припиненням відносин членства припиняли свою дію і всі інші внутрішньокоспні відносини [14, с. 11].

Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» підставою припинення членства в кооперативі є припинення трудової участі в його діяльності (п. 1 СТ. 10), тобто у вищезазначених випадках особа повинна припинити членство чи переформити його (хоч на це прямо і не вказано в Законі) на асоційоване. «Виконання цієї норми може спричинити багато негативних наслідків для тих членів кооперативу, які втратили працездатність у зв'язку з їх віком або інвалідністю (зокрема, стосовно земельних та майнових паїв, права участі в роботі загальних зборів, одержання доходів тощо)» [16, с. 26].

Таким чином, із введенням Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» інституту асоційованого членства не можна говорити про гарантії постійного членства в кооперативі, що неприпустимо. «У Законі і в статутах усіх сільськогосподарських кооперативів має бути норма, відповідно до якої всі непрацездатні члени кооперативу зберігають свій правовий статус і користуються членськими правами» [16, с. 26].

У сучасних умовах перед сільськогосподарськими кооперативами, особливо виробничими, стоїть завдання не лише забезпечувати селян роботою, а й надавати їм соціальні гарантії. Це може бути здійснено тільки шляхом відродження справді кооперативних «принципів і цінностей (свобода, демократичність в управлінні, взаємодопомога, соціальна справедливість, економічна відповідальність)» [8, с. 105].

1. Аграрне право України. Підручник.- 2-ге видання, перероб. та доп. // За ред. акад. АПрН України, проф. В. З. Янчука.- К.: Юрінком Інтер, 2000.- С. 111, 116.
2. Волкова Н. А. Правовое регулирование членства в колхозах. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06.- М., 1973.-С. 7-9, 11.
3. Галиновская Е. А, Комментарий к Федеральному Закону «О сельскохозяйственной кооперации».- М., 1997.- С. 72-73, 80.
4. Зенюкова О. Актуальные проблемы членства в сельскохозяйственном производственном кооперативе // Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми правознавства: очима молодих вчених».- Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права.- Спец, випуск 1.- Хмельницький.- 2002.- С. 156.
5. Козырь М. И. Новый примерный устав колхоза.- М.: Знание, 1971.- С. 7.
6. Колхозное право // Пред. ред. кол. проф. В. В. Петров.- М.: Юридическая литература, 1976.- С. 92.
7. Кооперативне право // За ред. В. І. Семчика.- К.: ІН. Юре, 1998.-С. 91,299.
8. Малік М. Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрному секторі економіки- К., 1995.- С. 105.
9. Никитин Е. Н. Права и обязанности членов колхоза.- М.: Знание, 1975.-С. 7-8.
10. Примерный устав колхоза, принятый III Всесоюзным съездом колхозников 27 ноября 1969 года.- М.: Колос, 1969.- П. 6.
11. Примірний статут колгоспу, прийнятий IV Всесоюзним з'їздом колгоспників 25 березня 1988 року. -К.: Урожай, 1988.-П. 6.
12. Примірний статут колгоспу. Науково-практичний коментар//За ред. В. З. Янчука-К.: Урожай, 1988.-С. 12, 17-19,32-34.
13. Серета Й. Е. Правосуб'єктність членів колхоза // Учебное пособие.- Одесса, 1976.- С. 15.
14. Серета І. О. Конституція СРСР про права колгоспників // За ред. д-ра юрид. наук, проф. В. З. Янчука.- К.: Урожай, 1979.-С. 11.
15. Серета І. О. Права і обов'язки членів колгоспу- К.: Урожай, 1974.- С. 6.
16. Титова Н. І. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми їх законодавчого забезпечення // Право України.- 2000- № 2- С. 26.
17. Федорович В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні.- Л., 1998.- С. 72-73.
18. Юридическая энциклопедия // Под ред. М. Ю. Тихомирова- М., 1997- С. 342.

O, Gafurova

THE MEMBERSHIP RIGHT DEFINITION IN THE AGRICULTURAL COOPERATIVE

This article is introduced into the one of the basic agrarian law -the right of membership in agricultural cooperatives. Special attention is paid to the description of the membership right main qualities, such as: commonship right, equal rights all members of the cooperative, personal character, voluntary, economical (property) character and so on.